Nálezy zlatých mincí zo Spiša

Marián Soják
Archeologický ústav SAV, Nitra

Slovník slovenského jazyka uvádza, že zlato je prvok zo skupiny drahých kovov žltej farby, intenzívneho lesku, kujný a dobre tepateľný. Známe príslovie hovorí, že „nie je všetko zlato, čo sa blyští". Vyjadruje skutočnosť, že vonkajší lesk, bohatstvo či krása nemusia predstavovať skutočné hodnoty. Pravdou však je, že odkedy ľudstvo zlato objavilo a využívalo, stalo sa symbolom moci, majetku a pôvabu, ale aj prostriedkom slávy a svetovlády. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime odpovedať na otázku, aká je situácia s výskytom zlatých mincí na Spiši od čias Keltov až po novoveké obdobie.

Prvé zmienky o náhodných nálezoch zlatých predmetov zo Spiša spomína vlastivedná a geografická spisba vzdelancov Uhorska už v 17. – 18. storočí. Správy o drôtoch alebo klbkách drôtov však dnes už nemožno zužitkovať, keďže väčšina týchto predmetov je nenávratne stratená a skončila poväčšine v dielňach zlatníkov. Človeka sprevádza tento drahý kov už takmer 6000 rokov. Súbežne s medenou industriou sa v hroboch tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku (Tibava, Veľké Raškovce) objavili v 4. tisícročí pred Kristom závesky z tenkého zlatého plechu, napodobňujúce štylizovanú ľudskú postavu. Odvtedy ubehlo veľa rokov, kým sa tento drahý kov začal používať ako surovina na výrobu mincí. Stalo sa tak v priebehu mladšej doby železnej (laténskej), keď sa zlato posunulo do inej kategórie a povýšilo na ekvivalent hodnoty. Napriek tomu zlatých mincí z tohto, ale aj nasledujúceho obdobia – doby rímskej, nie je zo slovenského územia veľa (výnimkou je poklad 108 ks neskororímskych solidov z Bíne). Situácia sa zmenila v období vrcholného stredoveku, počas prvej polovice 14. storočia. Konsolidácia uhorských politických pomerov umožnila Karolovi Róbertovi z Anjou uskutočniť v rokoch 1323 – 1342 sériu banských, finančných a mincových reforiem. Jedným z nových opatrení bola razba zlatých mincí. V rokoch 1325 – 1353 išlo o imitácie florénov a od roku 1354 sa na zlaté mince začali dávať národné symboly (štátny znak, sv. Ladislav) a stali sa dukátmi. Hoci sa uhorské dukáty v obchode hojne využívali, v nálezoch sa objavujú veľmi zriedkavo, pretože sa stávali zdrojom drahého kovu na neplatobné účely a dochádzalo k ich tezaurovaniu. Napriek značnej produkcii budínskej a kremnickej mincovne išli väčšinou na export. Medzi najpočetnejšie v slovenských nálezoch patria dukáty Žigmunda Luxemburského. Depoty Žigmundových mincí, ako aj jeho nástupcov dokladajú významné zhoršenie politických pomerov počas husitskej revolúcie (1419 – 1434) a hnutia bratríkov (do roku 1467).

Všeobecne Kelti na území dnešného Slovenska razili mince najmä zo striebra. Príčinou sú ložiská miestnych rúd, ale aj skutočnosť, že si vysoko cenili strieborné tetradrachmy macedónskeho kráľa Filipa II. (359 – 336) a predstaviteľa paionského kmeňového zväzu Audoleonta (305 – 286). Prijímali ich ako žold za vojenské služby spomenutým a iným gréckym panovníkom počas pobytu na Balkáne, ešte pred trvalým obsadením strednej Európy. Uvedené tetradrachmy sa stali vzorom ich mincovníctva. Napriek prevahe razeného striebra sa tu i tam objavia aj keltské mince zo zlata. Zo Slovenska registrujeme osem skupín zlatých keltských mincí, ktoré sa navzájom odlišujú typologicky a chronologicky. Väčšina má cudzí pôvod a do keltského prostredia sa dostala z iných oblastí, obchodom i kmeňovými presunmi. Spiš, vklinený medzi Vysoké Tatry a Slovenský raj, osídlili Kelti prevažne od strednej, najmä však mladšej doby laténskej, keď sa zmiešali so starousadlíkmi a vytvorili svojráznu púchovskú kultúru (2. storočie pred až 2. storočie po Kristovi). Obiehali tu severoslovenské mince na averze s hrboľom (namiesto hlavy boha Dia) a zobrazeným koňom na reverze, viacerých vyčlenených typov (Veľký Bysterec, Spiš, Liptovská Mara, Hrabušice) a nominálov. Aj tu objavené zlaté mince sú miestnemu prostrediu cudzie. Z neznámej polohy v obci *Veľká Lomnica* (okr. Kežmarok) sa uvádzajú nálezy dvoch zlatých gréckych mincí, jedna s podobizňou Alexandra Veľkého (336 – 323), druhá s podobizňou Lysimacha (323 – 281). Poukazujú na skorší záujem Keltov o tento región v 3. storočí pred Kristom. Obidva exempláre sú bližšie neoznačené a našli ich pred rokom 1861. Zo zbierky Dr. M. Greisigera (1851 – 1912) pochádza niekoľko keltských a rímskych mincí (uložených v SNM v Bratislave). Medzi nimi sa vyníma zlatý statér mušľového typu (7,79 g, 14 – 15 mm), objavený v roku 1894 na hradisku Jeruzalemský vrch (Columbarium) v *Kežmarku* (okr. dtto). Spomenutá

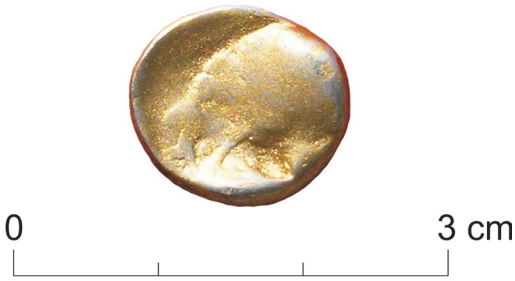

Obr. 1 Kežmarok, Jeruzalemský vrch (Columbarium). Statér bez obrazu. Foto: M. Soják

razba sa zaraďuje do vyčleneného III. typu statérov bez obrazu, s nezrozumiteľnými hrboľmi, prípadne s náznakom torquesu (nákrčníka). Ich razba sa predpokladá na českom území od druhej polovice 3., resp. v druhej polovici 2. storočia pred Kristom (obr. 1). Naproti tomu dve zlaté keltské mince (0,31 a 0,33 g) pochádzajú zo *Spišskej Novej Vsi* (okr. dtto). K ich objavu došlo „niekedy pred rokom 1910 na okolí mesta". Predstavujú neurčené typy mincí, predpokladané 1/24 statérov typu Athéna – Alkis. Zaradené sú do VIII. skupiny zlatých keltských mincí, patriacej do kategórie Iné zlaté mince, neurčené a nezaradené. Kelti usídlení na Slovensku razili zo zlata až v čase svojho najväčšieho hospodársko-politického rozmachu. Udialo sa tak v prvej polovici 1. storočia pred Kristom (v bratislavskom oppide statéry mušľového typu a drobné mince) a koncom prvej polovice uvedeného storočia (mušľové statéry a zlaté lopatkovité mince na niektorých severoslovenských hradiskách púchovskej kultúry). Dovtedy sa zameriavali na striebro a meď (bronz) a cudzie zlaté mince prijímali v rámci obchodovania alebo inej činnosti.

Na rozdiel od keltských mincí, ktoré sú zväčša výsledkom domácej produkcie (až na spomenuté ojedinelé cudzie razby) na sídliskách púchovskej kultúry, sa rímske mince na Spiš dostávali prostredníctvom obchodu. Tak ďaleko za opevnenými hranicami Rímskej ríše nepochybne nemali peňažnú funkciu. Objavujú sa tu exempláre zo striebra a z medi. Zlaté razby zo Spiša takmer nepoznáme. Výnimočným nálezom je zlatá neskororímska minca, prerobená na závesok a objavená v hrobke „slovenského Tutanchamóna" v *Poprade-Matejovciach* (okr. Poprad). V roku 2006 sa tu komplexne preskúmala drevená hrobka, ktorá bola miestom posledného odpočinku germánskeho veľmoža predpokladaných Vandalov. Hrobka, pôvodne akiste s navŕšenou zemnou mohylou, predstavuje jedinečné dielo, dokumentujúce prekvapujúcu zručnosť dávnych tesárov a iných remeselníkov. Vnútri zrubovej komory spočívala hrobová komora s pochovaným zosnulým. Vnútorný sarkofág bol rozdelený priečkami zapustenými do drážok. Prekrývala ho sedlová strecha s trojuholníkovými čelami, spájaná na spôsob kazetového stropu, rovnako ako dlážka. Škoda, že hrobku vykradli onedlho po pohrebe. Dokladá to celková nálezová situácia i nálezy vykrádačov vnútri hrobky – tri drevené lopaty, železná motyka a sekera, zvyšky ohnísk a fakieľ. Zo zomrelého, podľa antropológa 20 – 25 ročného mladého muža s predpokladanou výškou 172 cm, veľa nezvýšilo, iba niekoľko článkov prstov, stavcov a rebier. Bol pravdepodobne oblečený v honosnom rúchu s prelamovanými koncami a lemami, koženými pásikmi a remienkami, bohato vyšívanom zlatými niťami. Obuli ho do kožených topánok, z ktorých sa zachoval len jeden kus. Vnútri hrobky sa našlo bronzové vedro, strieborné šidlo s drevenou rúčkou, nožnice, bronzový hrot šípu, osem hlinených nádob a drevený mobiliár. Unikátnosť nálezu spočíva v zachovalosti samotnej hrobky. Väčšina hlavných drevených konštrukcií pochádza zo smrekovca opadavého, vnútri sa našli zvyšky nábytku z tisového dreva. Prekvapuje početný organický materiál (lyko, koža, textil, archeobotanické zvyšky plodín – lieskové a vlašské orechy) vrátane zlatých nití zrejme z pohrebného rúcha alebo z inej pokrývky či koberca, ďalej košík s potravou, vyrezávaná hracia doštička so sklenými kamienkami a dokonalo zachované sústružené kusy nábytku (lôžko, kruhový stôl). Opísaný unikátny nález datujú výsledky rádiokarbónovej analýzy organických zvyškov a uvedený nález zlatej mince (obr. 2). Predstavuje solidus Valensa

Obr. 2 Poprad-Matejovce, Lósy nad Matejovcami. Solidus Valensa (364 – 378) z kniežacej hrobky. Foto: M. Soják

(364 – 378), ktorý bol vyrazený v mincovni Trevír (Trier) v 2. období mincovania, teda v dňoch 24. 8. 367 – 17. 11. 375 (RIC IX, s. 17 – č. 17e.).

Ďalšie nálezy zlatých mincí zo Spiša sú až z obdobia vrcholného stredoveku. Výnimočné v rámci celého slovenského územia sú aj nálezy z druhej polovice 14. storočia. Pozoruhodná nálezová situácia sa v roku 2009 zistila v centre *Spišskej Novej Vsi* (okr. dtto), na dnešnej Letnej ulici č. 72. V pivničných priestoroch budovy bola zlatá minca (údajne ich bolo viac) vložená ako stavebná obetina spolu s kosťami sliepky domácej do hrncovitej nádoby, ktorú zamurovali v stene. Predstavuje azda najstarší nález takto použitej mince na Slovensku a zároveň druhý exemplár takéhoto typu mince v rámci nášho územia (Cífer – Pác). Ide o uhorský florén Ľudovíta I. (1342 – 1382) z rokov 1342 – 1353, typ Huszár č. 512 (21 mm). Na averze je zobrazená florentská ľalia, opis je +LODOV·--·ICI·REX. Na reverze je postava sv. Jána Krstiteľa s opisom S·JOHA-NNES B, na konci opisu je koruna (obr. 3). Minca je reprezentačnou ukážkou, aké florény sa razili v Budíne či Kremnici, ktorých sa zachovalo skutočne minimum. Jeho kúpna sila bola veľká, aspoň 100 denárov. Exemplár zo Spišskej Novej Vsi dokladá používanie tohto typu mincí v mestskom prostredí už okolo polovice 14. storočia, keď nastal všeobecný rozmach mesta (intenzívny rozvoj remeselnej výroby – zvonolejárstvo, kovolejárstvo atď.). Môže súvisieť s rozmachom obchodu a frekventovanosťou obchodných ciest smerujúcich cez Spiš.

Obr. 3 Spišská Nová Ves, Letná ul. č. 72. Florén Ľudovíta I. z rokov 1342 – 1353. Foto: M. Soják

Obr. 4 Veľký Folkmar, rodinný dom č. 216. Dukáty z 15. – 16. storočia v hlinenej nádobke. Foto: Archív Východoslovenského múzea v Košiciach

Obr. 5 Bystrany, za domom č. 59. Dukát Márie (1382 – 1387, 1395) z rokov 1385 – 1395. Foto: M. Soják

Prosperitu aspoň časti obyvateľstva v stredoveku tu zabezpečoval rozkvet baníctva súvisiaci s prísunom nemeckých kolonistov, ktorí osídlili Spiš v niekoľkých časových a kmeňových vlnách a priniesli so sebou znalosť vyspelejšej banskej techniky. Ich príchod znamenal nielen vzpruženie banskej výroby, ale aj zhustenie osídlenia celého Spiša. Preto nečudo, že rástla spoločenská diferenciácia spoločnosti, odrážajúca sa okrem iného aj v tezaurácii nazhromaždeného majetku. Odhliadnuc od skutočných príčin uloženia do zeme, jeden doslova poklad zlatých dukátov z 15. – 16. storočia (spolu 65 ks schovaných v nádobe s celkovou hmotnosťou 229,6 g) sa objavil v roku 1992 priamo v obci *Veľký Folkmar* (okr. Gelnica) počas rekonštrukcie domu č. 216, pri výkope jamy pre žumpu. Napriek svojej relatívnej skromnosti (odhliadnuc od košického zlatého pokladu) predstavuje folkmarský zlatý poklad jeden z najvýznamnejších nálezov na Slovensku. Jeho numizmatickú hodnotu zvyšuje skutočnosť, že obsahuje v slovenských nálezoch zriedkavé razby, ako napr. mince slovenského magnáta Jána Zápoľského či salzburského arcibiskupa kardinála Matheusa Langa von Wellenburg. Z celkového počtu je 55 uhorských dukátov ôsmich panovníkov (Žigmund I., Vladislav I., Ladislav V., Matej Korvín, Vladislav II., Ľudovít II., Ján Zápoľský, Ferdinand I.) vyrazených v piatich mincovniach (Kluž, Košice, Kremnica, Sibiň, Veľká Baňa) a 10 mimouhorských dukátov pochádzajúcich z Rakúska (Tyrolsko, Salzburské arcibiskupstvo a Sliezsko, Müstenberg – Olešnice, Reichnstein). Majiteľom pokladu bol príslušník majetnejšej vrstvy obyvateľstva, možno obchodník (kupec), ktorého na obchodnej ceste v oblasti obce zastihla nepriaznivá vojensko-politická situácia za vojnových aktivít dvoch uhorských protikráľov – Jána Zápoľského a Ferdinanda I. Habsbur-

Obr. 6 Bystrany, za domom č. 59. Zecchino A. Dandolu (1341, resp. 1343 – 1354). Foto: M. Soják

ského. Príčiny ukrytia pokladu sú tušené – strach z nebezpečenstva a straty majetku. Nález mincí, ukrytý niekedy v 40-tych rokoch 16. storočia (podľa najmladších mincí), je dnes súčasťou zbierok Východoslovenského múzea v Košiciach (obr. 4).

Menší súbor dukátov z obdobia grošovej meny sa našiel v *Bystranoch* (okr. Spišská Nová Ves). Mince boli objavené pri kopaní ryhy na odvod dažďovej vody za stodolou a rodinným domom č. 59, údajne uložené v hĺbke 1 m, zlepené hlinou do valca. V roku 1957 sa našlo 8 ks, o štyri roky neskôr ešte jeden exemplár. Nepatrné zvyšky farebného kovu umožňujú predpokladať, že pôvodne boli uložené v kovovej schránke. V roku 2002 sa z tohto súboru podarilo zdokumentovať štyri exempláre, ostatné sú nezvestné, resp. zničené. Zo zachovaných mincí sú tri uhorské a jedna talianska. Prvú skupinu reprezentuje jeden dukát Márie (1382 – 1387, 1395) z predpokladanej mincovne v Košiciach (obr. 5) a dva dukáty Žigmunda I. (1387 – 1437) z rokov 1387 – 1401 a 1404 – 1405, druhú skupinu zasa zecchino patriace benátskemu dóžovi A. Dandolovi (1341, resp. 1343 – 1354) z rokov 1341 – 1354, s čiastočne skomoleným opisom (obr. 6). Zo Spiša ide o prvý nález zlatej mince kráľovnej Márie. Ukazuje sa, že talianske mince boli

Obr. 7 Nemešany, Zalužany. Plastický model zemepánskeho sídla s kostolom. Foto: M. Soják

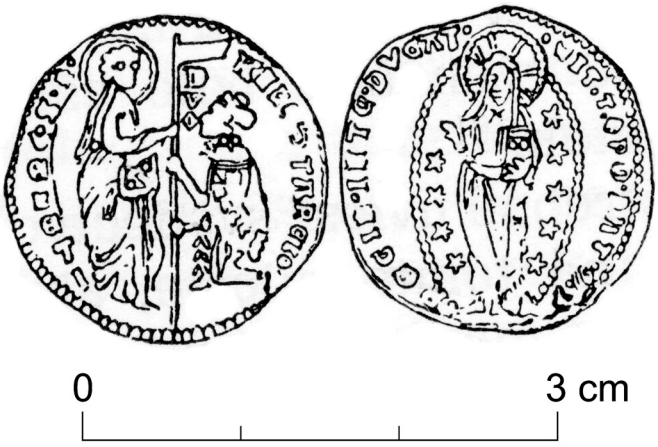

Obr. 8 Nemešany, Zalužany. Benátsky dukát A. Contariniho (1368 – 1382), podľa B. Pollu (upravil M. Soják).

Obr. 9 Pavľany, Krigov. Dukáty zo sídliskového objektu zo 14. – 15. storočia. Archív AÚ SAV.

v slovenskom prostredí časté, lebo predstavovali jednu zo súvekých „tvrdých valút". Jeden exemplár podobnej razby sa našiel počas archeologického výskumu zaniknutej stredovekej osady Zalužany v katastri obce *Nemešany* (okr. Levoča) (obr. 7). Patrí však inému benátskemu dóžovi – A. Contarinimu (1368 – 1382) (obr. 8). V prípade bystrianskeho nálezu ide o desiatu taliansku mincu z územia dnešného Slovenska a tretiu benátskeho dóžu A. Dandola (dve sú z Hrnčiaroviec pri Trnave).

V rokoch 1980 – 1982 sa v katastri obce *Pavľany* (okr. Levoča) preskúmala časť zaniknutej stredovekej dediny s kostolom v polohe Krigov. Zánik kostola i osady sa kladie na rozhranie 15. až 16. storočia. Východne od cirkevnej stavby sa narazilo na pozostatky desiatich domov, z nich šesť vytváralo takmer ulicovú zástavbu. Medzi významné príbytky v areáli osady patril štvorpriestorový murovaný dom z druhej polovice 13. až 15. storočia. Na rozdiel od ostatných objektov predstavoval veľkosťou i priestorovým členením honosnú stavbu, navyše chránenú priekopou a palisádovým oplotením. Okrem rôznych pamiatok hmotnej kultúry sa v ňom našli aj viaceré mince. V miestnosti č. 3 tohto domu ležal na dlážke denár Žigmunda Luxemburského (1387 – 1437) z rokov 1390 – 1427, ostatné zlaté mince boli v hĺbke 20 – 35 cm v deštrukčnej vrstve nad dlážkou. Išlo o tri dukáty Žigmunda Luxemburského z rokov 1387 – 1401 (1), 1402 – 1437 (2) a ďalšie tri dukáty Ladislava V. (1453 – 1457) z rokov 1440 – 1452 (1), 1453 – 1457 (2). Zlaté mince v tomto objekte zvýrazňujú osobitné postavenie jeho majiteľa v priestore osady, a to hospodársku prosperitu v prvých troch desaťročiach a po polovici 15. storočia, v čase vyčíňania bratríckych nepokojov na Spiši (obr. 9).

Posledným súborom zlatých mincí zo Spiša je poklad zo *Spišskej Belej* (okr. Kežmarok). Objavili ho v roku 1938 pri kopaní základov na Zimnej ulici č. 25. V hlinenej nádobe sa pôvodne nachádzal väčší počet exemplárov, z ktorých do dnešných dní veľa nezostalo (okolo 26 ks). Z nich bolo 7 uhorských dukátov a 12 strieborných toliarov (Brandenburg, Čechy, Mansfeld, Sasko, Tirolsko, Württemberg). Časť exemplárov sa medzičasom stratila. Sedem zlatých mincí Ferdinanda I. (1526 – 1564) zastupujú dukáty z rokov 1528, 1546, 1559, 1556, 1557, 1561 a 1562. Poklad tvorí chronologicky uzavretý celok, datovaný medzi roky 1539 – 1583. Uložený je v Mestskom múzeu v Bratislave a v SNM v Bratislave (obr. 10). Do kategórie náhodných nálezov patrí sedmohradský dukát Jozefa II. (1780 – 1790) z roku 1786 (mincovňa Karlsburg), objavený v roku 2005 medzi kaštieľom v Spišskej Belej-Strážkach a železničnou traťou.

Obr. 10 Spišská Belá, Zimná ulica č. 25. Ukážka dukátov Ferdinanda I. z roztrateného pokladu. 1, 2 – originály; 3, 4 – falzifikáty? Foto: Archív SNM v Bratislave

Literatúra:

1. Budaj, M. – Soják, M. 2011: Florén Ľudovíta I. zo Spišskej Novej Vsi. Denarius, 1, s. 16 – 20.
2. Eisner, J. 1933: Slovensko v pravěku. Bratislava.
3. Huszár, L. 1979: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Budapest – München.
4. Kolníková, E. – Hunka, J. 1994: Nálezy mincí na Slovensku IV. Nitra.
5. Kolníková, E. – Javorský, F. 1986: Nález mincí z archeologického výskumu zaniknutej stredovekej osady Krigov v obci Pavľany, okres Spišská Nová Ves. Slovenská numizmatika 9, 1986, s. 250 – 254.
6. Kolníková, E. – Minarovičová, E. 1999: Najstaršie razené zlato na Slovensku (keltské a rímske mince). Mineralia Slovaca, 3 – 4, 31, s. 435 – 442.
7. Ondrouch, V. 1964: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava.
8. Hlinka, J. – Kolníková, E. – Kraskovská, Ľ. – Novák, J. 1978: Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava.
9. Minarovičová, E. 1996: Keltské a rímske mince zo súkromnej zbierky Michala Greisigera. In: Zborník SNM, 90, História, 36, s. 131 – 141.
10. Pieta, K. – Roth, P. 2007: Kniežacia hrobka z Popradu-Matejoviec. Pamiatky a múzeá, 3, s. 44 – 47.
11. Polla, B. 1962: Zaniknutá stredoveká osada na Spiši (Zalužany). Bratislava.
12. Soják, M. 2004: Súbor zlatých mincí z Bystrian. Slovenská numizmatika, 17. Nitra, s. 224 – 228.
13. Soják, M. 2006: Pred prvou písomnou zmienkou. In: Kollárová, Z. (zost.): Spišská Belá. Prešov 2006, s. 23 – 51, 130.
14. Zozuláková, K. 1994: Nález dukátov vo Veľkom Folkmáre. Slovenská numizmatika, 13. Nitra, s. 188 – 201.